Päivi Marjanen

Tyttöjen käsityönopetuksen muutos kansakoulusta alkavaan peruskouluun 1866 - 1970

Tarkastelen artikkelissani tyttöjen käsityönopetuksessa tapahtuneita muutoksia vuoden 1866 kansakouluasetuksesta 1970-luvulle alkavaan peruskouluun. Artikkeli on syntynyt omasta kiinnostuksesta suomalaista käsityöperinnettä kohtaan. Olen tehnyt aiemmin aiheesta kaksi yliopistollista opinnäytetyötä.[1] Tutkimuskohde on sikäli hedelmällinen, ettei sitä aiemmin ole tutkittu. Lähinnä vain dosentti Paula Tuomikoski-Leskelä on kirjoittanut tyttöjen käsityönopetuksen historiasta osana koulun taidekasvatusta[2]. Aihetta voidaan pitää myös ajankohtaisena, koska käsityön opetuksen arvosta ja hyödyllisyydestä käydään edelleen vilkasta keskustelua.

Käsityön käsitteen määrittelyä

Koko kansakoulun olemassaolon ajan käsityö oli kiistanalainen oppiaine. Osittain tämä on johtunut oppiaineen käytännöllispainotteisesta leimasta, vaikkakin jo kansakoululaitoksen perustaja Uno Cygnaeus korosti käsityön kokonaispersoonallisuutta kasvattavaa tavoitetta. Käsityötieteellinen tutkimus on todennut koulukäsityön tarjoavan monipuolisen kasvatuksen välineet. Dosentti Seija Kojonkoski-Rännäli on määritellyt käsityöllisen työsuorituksen seuraavasti:

> "Käsityö on kokonaisvaltaista inhimillistä aktiviteettia, tuottavaa tekemistä, jossa tarvitaan luovuutta, tietoja, ajattelemisen taitoja, päätöksentekotaitoa, riskinottokykyä ja vastuullista harkintaa sekä esteettisiä valmiuksia, ja kaikkien näiden lisäksi olennaisen tärkeinä vielä aivojen, lihasten ja aistien yhteistyötä, eli silmän ja käden motoriikkaa ja silmän ja käden koordinaatiokykyä."[3]

Kojonkoski-Rännälin mukaan käsityöllinen työsuoritus vaatii monipuolisia tietoja ja taitoja. Taitavana käsityösuorituksena pidetään koko työprosessin teoreettista hallintaa, jossa suoritus perustuu sisäisten mallien järjestelmään[4]. Määritelmän avulla on hahmotettavissa käsityöprosessin vaatimat sisäiset resurssit, joina pidetään mm. oikeanlaista asennetta, henkilökohtaisia kokemuksia, taitoja ja tietoja. Valmistusprosessi vaatii näiden lisäksi ulkoisia resursseja. Käsityö tehdään aina jostakin luonnosta peräisin olevasta materiaalista, joka työstetään materiaaliin sopivalla työtekniikalla eli käsityötekniikalla. Yleensä työtekniikka vaatii lisäksi työvälineitä.Tyttöjen käsitöistä puhuttaessa materiaalit ovat pehmeitä tekstiilimateriaaleja kuten lankaa, kangasta ja neulosta tai näiden työstämistä. Käsityöprosessin tuloksena syntyy tuote eli produkti. Produktin merkitys voi olla taloudellinen, esteettinen, käytännöllinen tai kodinhoidollinen. Merkitys voi olla

Kaupunkilaistyttöjen käsityötunti Tampereella vuonna 1906 uudenaikaisine havaintovälineineen. Omplelukehän avulla havainnollistettiin pistojen tekemistä. Liitutaululla esitettiin kirjainmallit, joiden mukaan liinavatteet merkattiin omistajan nimen alkukirjaimilla. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

myös korkea laatu, laadukas design tai luova ideointi.[5]

Käsityö on aina sidoksissa siihen aikaan ja ympäristöön, missä se on tehty[6]. Käsityön tekeminen, sen välineet, työtavat ja menetelmät kuten myös itse tuote ovat suuresti muuttuneet vuosikymmenien saatossa. Pyrin artikkelissani valottamaan käsityön historiaa tarkastelemalla vuosina 1866 - 1970 kansakoulussa ja alkavassa peruskoulussa käsityön ulkoisissa ja sisäisissä resursseissa, lähinnä työtekniikoissa tapahtuneita muutoksia. Esittelen myös koulukäsitöissä tuotetun produktin muuttumista.

Artikkelin keskeistä lähdeaineistoa ovat valtakuntatasoiset käsityötä koskevat opetussuunnitelmat, opettajan oppaat ja oppikirjat. Tosin varsinaisia oppikirjoja aiheesta on julkaistu ainoastaan ajanjakson viimeisinä vuosikymmeninä.

Cygnaeus ja naiskäsityöt

Suomalaisen käsityökasvatuksen keskeisen vaikuttajan Uno Cygnaeuksen henkilökohtaisten ponnistelujen ansiosta kansakoulun opetettavien aineiden joukossa oli naiskäsityöt. Cygnaeuksen käsityönopetuksen tavoitteista on löydettävissä kaksi keskeistä linjaa: a) käsitöiden kasvattava ajatus ja b) niiden käytännön hyöty. Cygnaeuksen mukaan käsitöiden tuli olla sielullisesti kasvattavia, jolloin opetuksen tavoitteena ei ollut ammatintapaisen, koneellisen taitavuuden saavuttaminen, mikä ei vaatinut ajatustyötä. Työkasvatuksen aatteiden hengessä Cygnaeus näki käsitöiden tietoa muokkaavan arvon siten, että käsityössä abstraktinen tietäminen muuttuu käytännölliseksi taitamiseksi.[7]

Myös käsitöiden kansan varallisuutta ja hyvinvointia lisäävä tehtävä näkyi selkeästi koulukäsitöiden tavoitteissa. Kansakoululla oli vahvasti sosiaalipedagoginen tehtävä. Tavoitteena oli vähäväkisten kasvatus. Cygnaeus näki käsityönopetuksen maaseudun sosiaalista ja taloudellista tilaa parantavan merkityksen.[8] Hänen mukaansa "meidän kansaltamme puuttuu yleensä viisaasti harkitsevaa yritteliäisyyttä, älykästä työvoimaa ja realitietoihin liittyvää kätevyyttä."[9]

Vastineessaan kansakouluehdotuksen tarkastuskomitean lausuntoon Cygnaeus valitti vuonna 1862, ettei komitea ollut ymmärtänyt oikein hänen ajatustaan "teknillisistä käsitöistä", joiden tarkoitus ei suinkaan ollut koneellinen harjaantuminen ja virkistyksen suominen vaan yleisen kätevyyden saavuttaminen.[10] Ajatus yleisen kätevyyden saavuttamisesta käsitöiden avulla tarkoitti taitoa tehdä kaikenlaisten työkalujen ja välineiden avulla mekaanisia töitä. Yleisen kätevyyden ajatus löytyi jo 1600-lu-

vulla toimineen pedagogin J. A. Comeniuksen teksteistä, joissa hän näki käsityön järjen määräysten ja harjoituksen kautta tapahtuvaksi käden hallinnaksi.[11] Käsitöiden avulla pyrittiin saavuttamaan teknillinen kätevyys, joka käsitti sekä teknisen osaamisen että sen älykkään hyödyntämisen.

Varsinaisessa vuoden 1866 kansakouluasetuksessa käsityön opetussisältöjä ei mainita, mutta seminaareille annetun ohjesäännön mukaan naiskäsitöiden opetukseen tuli kuulua "karkeampia ja hienompia naiswäen käsitöitä, niin kuin saumaompelu, kehruu, kankaan kudonta, wirkkaus, sukan kutominen, liinawaatteiden ja yksinkertaisempien pitowaatteiden leikkaaminen ja tekeminen, ynnä muuta".[12] Valmistettavat esineet olivat lähinnä jokapäiväisiä tarveesineitä. Yleisesti moitteita esitettiin siitä, että käsityöt olivat liian hienoja eivätkä vastanneet kansan tarpeita. Samoin moitittiin virkkauksen opetusta, koska sen katsottiin syrjäyttävän neulomisen ja parsimisen. 1800-luvun lopulla myös opetusvälineiden huono kunto ja puutteellisuus olivat kansakouluissa yleinen ongelma.[13]

Mallikurssit ja käsitöiden mallisarjat

Kansakoulu kaipasi uudistuksia jo 1800-luvun lopulla. Taloudellinen nousu, sen mukanaan tuoma väkiluvun kasvu, vähittäinen teollistuminen ja kaupungistuminen asettivat nuoren kansakoulun uusien haasteiden eteen.[14] Tosiasiassa käsityön opetuksen kasvatuksellinen tehtävä jäi kansakouluasetuksen jälkeen toteutumatta, sillä opetukselle ei ollut olemassa selkeitä ohjeita eikä opettajilla ollut tietoa ja taitoa oppilaiden työn ohjaamiseen. 1870-luvulla käsityönopetuksella pyrittiin käsityötaidon ja kotiteollisuuden edistämiseen, ei niinkään muodollisen kasvatuksen antamiseen. Talousseurat, kotiteollisuuden edistämistä varten asetettu komitea ja yhteiskunnallisen vaikuttajan Agathon Meurmanin viitoittama linja vahvistivat käsityönopetuksen käytännöllisen hyödyn merkityksellisyyttä. Myös J. V. Snellman oli kotiteollisen elvytyspolitiikan kannattaja.[15]

Suomalaista kansakouluhistoriaa tutkineen Aimo Halilan mukaan 1800-luvun lopulla elinkeinopolitiikassa oltiin erityisen kiinnostuneita maaseudun elinkeinoelämän uudistamisesta. Nälkävuodet olivat osoittaneet, että maaseudulle tarvittiin maatalouden lisäksi myös muita elinkeinoja ja käsiteollisuus nähtiin siksi tärkeäksi. Cygnaeuksen esittämät käsityönopetuksen tavoitteet muuttuivatkin käytännössä kotiteollisuutta tukeviksi.[16]

Vuonna 1881 kouluylihallitus asetti mallikurssit määrittämään koulutointa. Ne yhdenmukaistivat opetusta ja helpottivat suunnittelua. Eniten opetusta toivottiin annettavan uskonnossa, äidinkielessä ja käsitöissä. Mallikurssit tarkoittivat opetettavien sisältöjen kokoelmaa, joka lyhyesti kertoi myös opetuksen tavoitteet. Käsityönopetuksen tavoitteiksi tulivat opetusopin yleiset säännöt. Mallikurssien myötä käsityönopetus sai opetusmetodin, jonka mukaan opetuksen tuli edetä helpommasta vaikeampaan oppilaan kyvyt ja näppäryys huomioon ottaen. Mallikursseissa määritellyissä tavoitteissa näkyi Cygnaeuksen ajatus käsitöiden kasvatuksellisesta ja yleiseen kätevyyteen tähtäävästä arvosta.[17]

Koulutoimen ylihallituksen mallikursseja koskevassa kiertokirjeessä käsityönopetuksen tavoitteista todettiin seuraavaa:

> "Silmän, havaintovoiman ja kauneusaistin kehittäminen sekä käden harjoittaminen työasetta vapaasti käyttämään on pidettävä käsityönopetuksen päätarkoituksena kansakoulussa, jolla siis lähinnä pyritään johonkin yleiseen kätevyyteen, vaan ei mihinkään erityiseen ammattitaitoon. Pitäen silmällä tätä kasvattavaa tarkoitusta, joka sisältää, että käsitöitä on harjoitettava ajatuksellisesti eikä koneentapaisesti, järjestetään opetus ja harjoitukset oppilasten eri taipumusten ja edistysten mukaan."[18]

Mallikurssit vakiinnuttivat ja yhdenmukaistivat kansakoulujen työtä. Käsityönopetuksen tarkoitusta ja merkitystä kuitenkin tarkennettiin vuonna 1883

lähetetyssä kouluylihallituksen kiertokirjeessä. Käsityömallien sopivuutta pohtiessaan kiertokirje kiinnitti huomiota paikkakunnan käsiteollisuuden tarpeisiin ja asukkaiden mielipiteisiin. Esineiden hyödyllisyyttä tuli korostaa ja hylätä ylellisyysesineiden valmistus. Toisaalta niiden valmistusta ei kielletty lahjakkailta ja vähän vanhemmilta oppilailta, sillä käsitöiden tuli kehittää myös ihmisen kaunoaistia.[19]

Sortavalan Kymölän seminaarin lehtorin Lilli Törnuddin Naiskäsitöiden oppikirja vuodelta 1902 oli laadittu opettajattarille. Oppilaille tarkoitettuja käsityön oppikirjoja ei tuolloin vielä ollut olemassa. Jyväskylän yliopiston kirjasto

Vuonna 1893 uudet mallisarjat, jotka sisälsivät työkohtaiset ohjeet, tukivat aiempien mallikurssien tavoitteita[20]. Tyttöjen käsityön mallisarja sisälsi maalaiskouluja varten seitsemäntoista ja kaupunkikouluja varten kaksikymmentä esinettä. Mallisarjat toteuttivat mallikurssien tavoitetta. Tyttöjen käsityönopetuksen tehtävän todettiin olevan kaksipuolinen. Tärkeää oli opetuksen kasvatuksellinen arvo, henkisten kykyjen ja siveellisen luonteen kehittäminen. Toisaalta ei tahdottu kuitenkaan unohtaa osaamisen käytännön hyötyä, jota tarvittiin kodin tarpeellisten töiden tekemiseen.[21]

Mallisarjojen työtä tukemaan julkaistiin kaksi opettajan opasta. Charlotta Lydecken julkaisi vuonna 1892 *Tyttöjen käsitöiden johtamisen ohjeita Kansakouluja varten* ja Lilli Törnudd vuonna 1902 *Naiskäsitöiden oppikirjan*. Vuosisadan vaihteessa julkaistussa *Naiskäsitöiden oppikirjan* mukaan käsityönopetuksen tarkoituksena oli "johdattaa oppilaita itsenäisesti ja järkiperäisesti työskentelemään". Tavoitteena oli, että oppilaat kykenevät valmistamaan itsenäisesti välttämättömimmät käsityöt ja kehittymään taitojensa varassa.[22]

Mallisarjojen esityksen mukaan sopivia työtekniikoita olivat neulominen, liina- ja pitovaatteiden ompeleminen, mitan ottaminen, kaavojen piirtäminen ja leikkaaminen, ompelemiseen liittyen paikkaaminen, parsiminen, nimeily ja virkkaus. Virkkausta tuli kuitenkin harjoittaa vain hyödyllisiä pukineita valmistettaessa. Myös olki- ja lastutyöt sekä kankaankudonta mainittiin. Niiden tekemistä suositeltiin kuitenkin vain poikkeustapauksissa. Huomattavaa on, että esineet soveltuivat kodin käyttöesineiksi.[23]

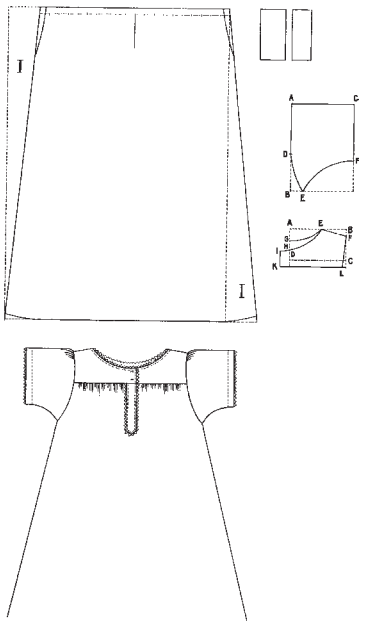

Vuoden 1902 Naiskäsitöiden oppikirjaan painettu naisen paidan malli oli käytössä kansakoulukäsitöissä vielä 1920-luvulla.

Esimerkkinä mainittakoon, että maalaiskansakoulun 3. vuosiosaston töihin kuului naisen paidan valmistus, mikä edellytti kaavoitukseen perehtymistä. Saumat ommeltiin katesaumoiksi ja käänteet päärmättiin käsin. Työ vaati huolellisuutta, tarkkuutta, aikaa ja osaamista. Maalaiskansakouluissa käsityönopetusta suositeltiin annettavaksi viisi

tuntia viikossa. Vuotta kohden valmistettavia esineitä ei ollut montaa. Maalaiskansakoulun 3. vuosiosastolla esitettiin valmistettavaksi sormikkaat tai lapaset, naisen paita, parsimishajoituksia ja paikkaamista.[24]

Vuoden 1912 komitean uudistustyö ja työsarjat sekä maalaiskansakoulujen käsityönopetus oppivelvollisuusajan alussa

Väestön nopea kasvu, elintason paraneminen, säätykierto, kansallisuusaate ja vilkas yhteiskunnallinen toiminta herättivät ajatuksen yleisen oppivelvollisuuden tarpeesta, mikä 1890-luvun Suomessa nähtiin vielä kovin arkaluonteisena asiana. Puutteellisen kansakouluverkoston vuoksi yli 80 % lapsista jäi tuolloin vielä kokonaan vaille kouluopetusta.[25]

Kansakouluja koskeva piirijakoasetus saatiin voimaan vuonna 1898. Asetusta sanottiin myös koululaiksi, koska kuntia velvoitettiin perustamaan koulupiirejä. Näin jokaisella kouluikäisellä olisi mahdollisuus käydä koulua. Uusi opetussuunnitelma hahmottui 1800-luvun lopulla Y. K. Yrjö-Koskisen johtaman oppikirjakomitean mietinnön pohjalta, jonka myötä kansakoulu tavallaan sai myös uuden opetussuunnitelman. Uudet esitykset eivät virallisesti kuitenkaan kumonneet vuoden 1881 mallikursseja. Oppikirjakomitean ajatukset tulivat käyttöön vasta uusien oppikirjojen myötä.[26]

Käsityötunti vuonna 1949 Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun harjoituskoulussa. Tytöt opettelevat neulomaan kahdella puikoilla. Kuva Ahti Rytkönen, Keski-Suomen muistiarkisto, Jyväskylän yliopisto

Vuoden 1899 oppikirjakomitean mietintö viitoitti yli kymmeneksi vuodeksi koulujen oppiennätysmääriä. Komitean suunnitelmaa leimasi kansakoulun uuden vaikuttajahhamon Mikael Soinisen herbart-zilleriläinen pedagogiikka, jossa korostettiin humanistisia aineita ja tietoa. Kansakoulun oppiaineista tärkeitä olivat historia ja kotiseutuopetuksellinen aines. Käsityössä aiempien mallikurssien raskas työviikko lyheni 36 tunnista 30 tuntiin.[27]

1800-luvulla kansakoulussa oli ollut tärkeää muutamien älyllisten ja tiedollisten malliyksilöiden kasvattaminen. Vuosisadan vaihteessa kuitenkin alettiin pyrkiä siihen, että koulu tyydyttäisi laajojen kansankerrosten valistustarpeita. Yhteiskunnallinen kehitys ja taloudelli-

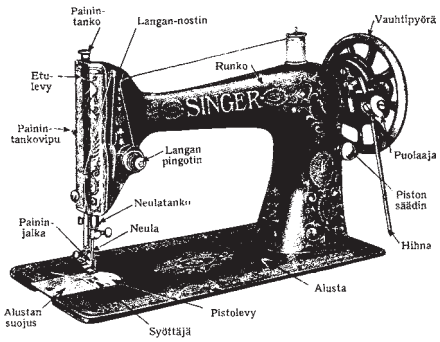

Poljettavat ompelukoneet yleistyivät 1900-luvun alussa. Koneen osien nimet oli hyvä opetella. Kuva Tyyne Valve ja Kyllikki Tappura, Kansakoulun käsityöt, 1933

nen muutos edellyttivät lapsilta ja nuorilta käytännöllisiä taitoja ja kykyjä. Samaan aikaan vallitsi pula ammattityöväestä. Erityisesti vuoden 1905 suurlakon jälkeen käydyissä keskusteluissa keskityttiin paljon koulun ja käytännön elämän suhteeseen. Kansakoulu tehtävä oli valmistaa lasta elämään.[28]

Tyttöjen käsityönopetuksen käytännön uudistajina 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa toimivat Jyväskylän ja Sortavalan seminaarien lehtorit Charlotta Lydecken ja Lilli Törnudd. Kummaltakin oli ilmestynyt jo vuosisadan vaihteessa opettajan opas tyttöjen käsityönopetusta varten. Molemmat olivat myös jäsenenä tyttöjen käsityötä uudistavassa komiteassa 1910-luvun alussa.[29]

Oppikirjakomitean mietintö ei tuonut riittäviä uudistuksia käsityönopetukseen. Käsityönopetuksen tilanne muuttui parempaan suuntaan vuonna 1912, jolloin *Kansakoulun käsityönopetus* -komitean työ valmistui Soinisen johdolla. Komitealta oli odotettu muutosta käsityön opetukseen cygnaeuslaisessa hengessä, jolloin päähuomio kiinnittyi kasvattavan ja koneellisen käsityönopetuksen eroon. Tuolloin ajan hengen mukainen saksalaisen Johann Friedrich Herbartin kasvatusopillinen ajattelu haluttiin nivoa myös käsityönopetukseen. Tärkeänä pidettiin ilon ja leikin kautta harrastuksen herättämistä. Huomio tuli kiinnittää erityisesti vaihteleviin suunnitelmiin ja opettajan rooliin. Käsityönopetuksen tuntimääräksi komitea esitti vähintään neljä tuntia viikossa.[30]

Vuoden 1912 mietinnön mukaan käsityö oli harjoitusaine, jossa tuli ottaa käyttöön ns. työsarjat. Uudenlaisessa ajattelussa käsityön tuloksista pääpaino siirtyi valittuun työmuotoon, mikä tarkoitti mm. sitä, että töitä suunniteltaessa tuli huomioida työlajille sopiva työ eikä työlle sopiva työlaji.[31] Soinisen komitean hengessä julkaistussa käsityön opettajan oppaassa todettiin seuraavaa:

> "Käsityönopetuksen merkitys yleissivistävänä oppiaineena on kyllä ennestäänkin tunnettu, mutta tehtävien valinnassa on kuitenkin enemmän pidetty silmällä käytännöllisen hyödyn periaatetta, ja unohdettu, että

Suuret ikäluokat käsityötunnilla. Poljettavia ompelukoneita luokasta löytyy kolme. Pääosa tytöistä ompelee käsin. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

käsityönopetuksen tulee olla henkisiä kykyjä kehittävä sivistyksen välikappale. Suurikokoisten esineiden valmistus on ala-asteillakin vienyt lapsilta suurimman osan oppiaikaa, niin että arvosteleva, miettivä ja sommitteleva yhteistoiminta on saanut verrattain sangen pienen tilan aineen opetuksessa."[32]

Vaikka pääpaino tavoitteissa asetettiin käsitöiden kasvatuksellisiin tehtäviin, tärkeää oli myös taitavuuden lisääminen. Käden harjoittaminen taitavuuden lisäämiseksi pyrki parantamaan käytännöllistä sivistystasoa. Ajatus tuki hyvin maalaiskansakoulun opetussuunnitelman yleistä linjaa, sillä siinä pyrittiin juuri opetettavan aineksen käytännöllisyyteen ja käyttökelpoisuuteen. Käsitöiden harjoittamisen katsottiin lisäävän tarkkuutta, harkintaa, ajattelua sekä kehittävän oppilaan kauneusaistia. Komitea perusteli käsityönopetuksen merkitystä myös lihas- ja tuntoaistia kehittävällä vaikutuksella. Aistin- ja liikuntahermojen harjoitus nähtiin samalla tärkeänä aivojen harjoituksena.[33]

Käsityönopetuksen tehtävä oli nimenomaan monipuolisen, mutta ei enää yleisen kätevyyden antaminen kuten aiemmin oli esitetty. Vuoden 1912 komiteamietintö totesi, ettei ole olemassa mitään yleistä kätevyyttä ja tekemisen taitoa, jonka avulla pystyttäisiin hallitsemaan kaikenlaisia käden töitä.Kätevyys oli aina sidottu määrättyyn sisällykseen, mikä oli sama kuin siihen asti opittujen taitojen summa ja koostui joukosta erilaisia osataitoja. Tämän perusteella pidettiin tärkeänä useamman työlajin harjoittamista. Erityisesti kritiikkiä saivat osakseen poikien yksipuoliset puunveistotyöt. Myös niissä tavoitteeksi tuli käden monipuolinen harjoittaminen.[34]

Puhe monipuolisesta kätevyydestä kuvastaa laajaa työprosesseihin liittyvää muutosta, jossa ei enää tarvittu ns. kokonaista työsuoritusta. 1910-luvulla oltiin siirtymässä ositettuun työhön, joka vaati eriytyneitä taitoja ja osaamista. Yleisen kätevyyden avulla ei enää katsottu mahdolliseksi hallita ositetun käsityön ja teollisuuden vaatimia uusia työtehtäviä.

Samansuuntainen muutos on osoitettavissa myös työvälineiden ja työtapojen kohdalla. Suurin välinemuutos tyttöjen käsitöissä oli ompelukone. Maalaiskansakoulussa valmistustekniikoista kuitenkin edelleen suosittiin käsinompelua. Vaikka ompelukone tunnettiin kouluissa, sen käyttö oli jokseenkin vähäistä. Myös muut pienemmät välineelliset uudistukset nopeuttivat käsityöllistä valmistusprosessia. Saman suuntainen uudistus oli opetuksen siirtyminen neulomisesta virkkaamiseen. Yhteiskunnassa alkanut työn rationalisoituminen pyrki työprosessin nopeuteen ja tehokkuuteen.[35]

Kansakoulupetukseen soveltuvia malleja valitessaan vuoden 1912 komitea kiinnitti huomiota siihen, että aiemmin käsityötunneilla tehdyt esineet olivat olleet liian suuritöisiä, yksitoikkoisia ja oppilaita väsyttäviä. Myös määrällisesti niitä oli liikaa. Siksi käsityötunneilla alet-

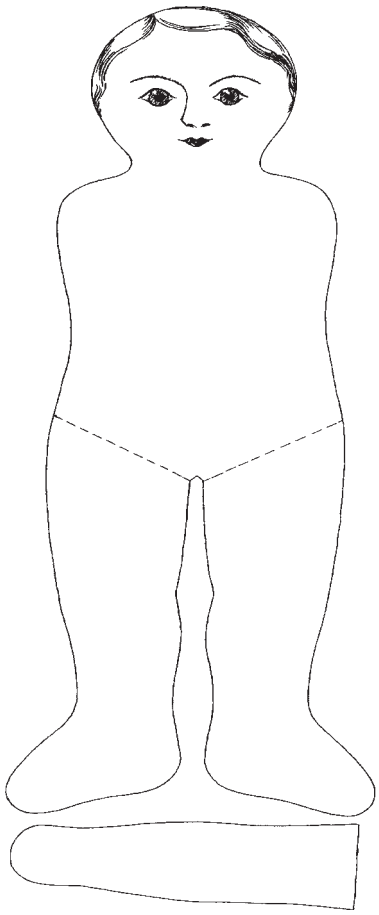

Tytöt tekivät 1920-lähtien usein käsitöissä mollamaijan, jonka kasvot ommeltiin. Kuva Tyyne Valve ja Kyllikki Tappura, Kansakoulun käsityöt, 1933

Salmijärveläiset tytöt kutomassa ryijyä mahdollisesti 1920-luvulla. Maalaiskansakoulun opetusohjelmaan kuului mm. kehrääminen, vyyhdinpuilla työskentely ja kangaspuilla kutominen. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

tiin valmistaa vaatteita oppilaille itselleen.[36] 1900-luvulla valmistettaviin tuotteisiin lisättiin myös vähemmän hyödyllisiä töitä kuten nukke ja nukenvaatteet. Aiemmissa mallisarjoissa oli maalaiskansakoulun ensimmäisellä vuosiosastolla esitetty neulottaviksi sukkia. Vuoden 1912 komiteamietinnön jälkeen vastaava neulontatyö oli nuken töppöset. Kaupunkikouluissa linja oli samansuuntainen. Vastaavasti mallikurssien ohjeissa kansakoulun kolmannella vuosiosastolla ommeltiin omaan sänkyyn käsin tyynynpäällinen ja 20 vuotta myöhemmin vuodevaatteita nukelle.[37] Kuitenkin edelleen kansakoulun oppimäärään kuului paikkaaminen, parsiminen, vaatehuolto ja tuotteiden nimikoiminen, jotka edustivat käsityönopetuksen hyödyllisyyttä tukevaa linjaa.

Vertailun kohteena oleva naisen paita oli edelleen vuoden 1912 jälkeenkin kansakoulun kolmannen vuosiluokan oppilastyö[38]. Samalla vuosikurssilla harjoiteltiin myös sukan neulomista, parsimista, paikkaamista, pahvitöitä sekä alusliivien valmistusta. Olennaisin muutos ilmeni valmistustekniikassa, sillä käsinompelusta siirryttiin koneompeluun. Malliltaan paita oli lähes samanlainen kuin ennenkin, mutta kaavoitusprosessiin kiinnitettiin aiempaa enemmän huomiota. Paidan valmistukseen oli lisätty myös laakapistokirjontaa. Kirjonnalla ei kuitenkaan pyritty koristamaan työtä vaan paitaan kirjottiin omat nimikirjaimet, joiden avulla paita oli helposti tunnistettavissa.[39] Aimo Halila on arvioinut vuoden 1912 komitean uudistustyön seurauksia seuraavasti:

> "Varmaa on, että käsityönopetuksen piirissä suoritetut parannukset merkitsivät monen kansakoululaisen omalla kohdalla tervetullutta huojennusta. Ei enää pyritty nopeasti suureen ammattimaiseen taituruuteen, eikä 'peukalo keskellä kämmentä' merkinnyt miltei predestinoitunutua taitamattomuutta. Nyt oli koetettava nähdä vaivaa heikompienkin oppilaiden kanssa, jotka kärsivinä syventyivät vaatimattomiin kukkakeppeihinsä, pieniin aluslautoihinsa ja linnunpönttöihinsä - niitä eläinten ystävät kilvan suosittelivat työohjelmiin - toivoen, että he parin vuoden päästä kukatiesvarmoin käsin pystyisivät ja uskaltaisivat käydä käsiksi vaikkapa kaapin valmistamiseen.[40]

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma julkaistiin vuonna 1925 kansalaissodan, maan itsenäistymisen ja vuoden 1921 oppivelvollisuuslain jälkeen. Nimensä mukaisesti opetussuunnitelma uudisti nimenomaan maalaiskansakouluja, joihin kohdistuivat suurimmat koululaitoksen kehittämispaineet. Opetuksen keskeisiä tavoitteita olivat nyt

lapsikeskeisyys, elämänläheisyys ja omatoimisuus. Tärkeällä sijalla oli kotiseutuhengen herättäminen.[41]

Uudistusten päähuomio kohdistui maataloudellisiin oppiaineisiin. Tärkeänä pidettiin myös paluuta cygnaeuslaiseen työkasvatusajatteluun. Varsinaisia uudistuksia käsityöhön opetussuunnitelma ei kuitenkaan tuonut. Sisällöt olivat jokseenkin samat kuin vuoden 1912 *Kansakoulun käsityönopetus* -komiteanmietinnössä.[42]

Varsinaisen kansakoulun käsityönopetus

Toisen maailmasodan jälkeen luovutettujen alueiden lasten sijoittaminen kouluihin ja suurten ikäluokkien syntyminen aiheuttivat koululaitokselle ongelmia. Tilanpuute kouluissa oli suuri. Samaan aikaan suomalainen yhteiskunta teollistui voimakkaasti ja sisäinen muuttoliike vilkastui. Hävityn sodan jälkeen teollisuutta oli kehitettävä nopeasti ja tehokkaasti. Toisaalta myös suomalaiseen koulutusrakenteeseen vaadittiin muutoksia, sillä oppikoulun merkitys koulutusväylänä oli kasvamassa.[43]

Vuoden 1925 *Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa* oli ollut tarkoitus yhdenmukaistaa kansakouluopetusta, mutta mietintöä ei koskaan vahvistettu noudatettavaksi. Niinpä edelleen 1940-luvulla todettiin yksittäisten kansakoulujen opetussuunnitelmissa olevan paljon eroavuuksia. Kansakoulun uudistamista varten perustettu vuoden 1946 komitea näki mm. maalaiskansakoulun oppikirjoissa puutteita. Se moitti kirjoja liian laajoiksi, systemaattisiksi, vaikeatajuisiksi ja liian vähän havainnollisiksi.[44]

Uusi opetussuunnitelma laadittiin kouluneuvos Alfred Salmelan ja Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun professorin Matti Koskenniemen hengessä. Vuonna 1948 eduskunta hyväksyi Lex Malkamäen, jonka yhteydessä kansakoulun nimi muuttui virallisesti varsinaiseksi kansakouluksi. Sen opetussuunnitelma syntyi kahdessa osassa vuosina 1946 ja 1952. Kansakoulun tehtävä oli lapsen persoonallisuuden kehittäminen unohtamatta yhteiskunnan tarpeita sekä lasten ja nuorten kasvattamista työhön, taloudellisuuteen ja ammattiin. Opetuksen lähtökohdan tuli olla mielenkiinnon herättäminen, pakottomuus ja mieluisuus.[45]

Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma oli vahvasti käytännöllistä elämää tukeva ja yhteiskuntapainotteinen. Oppikoulu oli komitean mielestä tarkoitettu kirjakouluksi. Varsinainen kansakoulun tavoitteissa korostuivat Koskenniemen 1940-luvun sosiaalipedagogiset opit.[46] Kansakoulun tehtävä oli sidottu vastaamaan yhteiskunnan tuotanto- ja talouselämän tarpeita. Kansanvaltaisen tasavallan synty ja sen kehittyminen lienevät olleet keskeisin syy uuteen painotukseen.[47]

Lapsen ja nuoren persoonallisuuden kasvattamisella pyrittiin saamaan aikaan itsenäisiä, ahkeria, ymmärtäväisiä ja viisaita kansalaisia. Myös kansanvaltaisuuden perusihanne nostettiin esiin. Käsillä tekemisen taidon avulla koululaisten haluttiin oppivan kunnioittamaan käden työtä ja saavan pohjan ammatillisuudelle. Käsityönopetus palveli lapsen toiminnan ja luomisen tarvetta. Lisäksi sen kautta kehittyvät myös "huolellisuus ja tarkkuus, muotoaisti ja järjestelytaito, kestävyys, taito käyttää ainesta ja aikaa taloudellisesti, itsekritiikki, rehellisyys ja vastuuntunto".[48]

1910-luvulta lähtien käsityötunneilla valmistettiin nukenvaatteita. Niitä tehdessään tytöt saivat toivottuja taitoja eivätkä vaatekappaleet olleet liian suuritöisiä. Kuva H. Klemi, Parainen, Museovirasto, kuva-arkisto

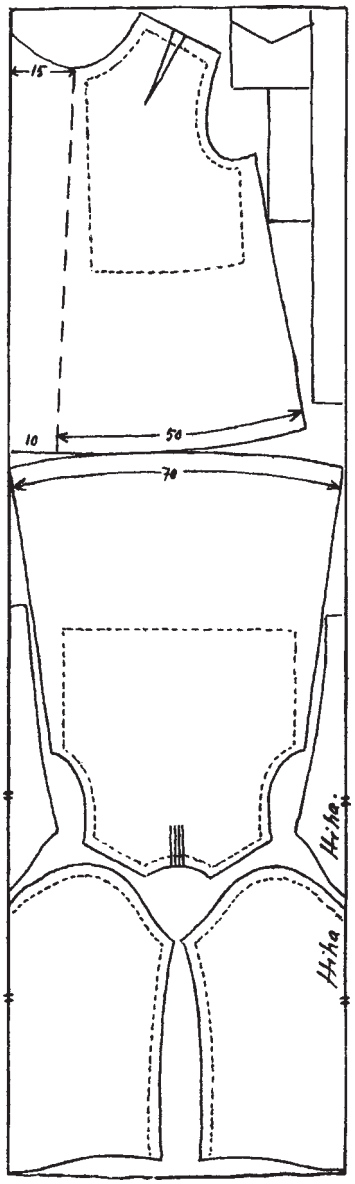

Kansakoulun käsityöt -oppikirjan mukaan työtakkiin tarvitaan 70 cm:n levyistä pumpulikangasta 3 kertaa takin pituus saumenvaroineen + 1 hihan pituus. Kuva Tyyne Valve ja Kyllikki Tappura, Kansakoulun käsityöt, 1933

Sodanjälkeisenä aikana vuoden 1952 *Kansakoulun opetussuunnitelman* mukaan arjesta ja kodin hoidosta selviytyminen vaati kätevyyttä, jonka opettaminen katsottiin kuuluvan koulun tehtäväksi siksikin, että kotien ohjaus näytti olevan heikkenemässä. Komitea totesi, ettei käsityötaitoa enää niinkään tarvittu tarve-esineiden valmistamiseen vaan korjaamiseen, parantamiseen ja somistamiseen. Taloudellisuuskasvatus tuli esille asetetuissa tavoitteissa, mutta myös oppimateriaaleissa, joissa puhuttiin tekstiilien huoltamis-, paikkaamis-, ja parsimistaidon tärkeydestä.[49]

Erityisen tärkeänä komitea piti käsityönopetusta niille oppilaille, joilla muussa suhteessa oli huono menestys koulutyössä. Käsityön katsottiin olevan vastapaino koulun voittopuolisesti älylliselle ahertelulle ja kasvattavan käden taitoja, joita tarvittiin jokaisessa kodissa. Toisaalta käsityö edellytti sekä teoreettista ajattelua että älyllistä ponnistelua. Töitä suunniteltaessa päähuomio tuli kiinnittää oppilaassa kehittyvään itsenäiseen harkintaan ja suunnitteluun. Esimerkiksi käsinompelussa huomio kiinnitettiin työtapojen soveltamiseen. Tietyn menetelmän harjoittelussa ei tullut tyytyä konemaiseen osaamiseen vaan niissä tuli pyrkiä opitun soveltamiseen erilaisille kangas- ja lankatyypeille.[50]

Tyttöjen käsityönopetuksessa keskeisinä työmuotoina pidettiin käsinompelua, virkkausta, neulomista ja koneompelua - nimenomaan tässä tärkeysjärjestyksessä. Myös kaavanpiirustus ja ainesoppi kuuluivat ohjelmaan. 1940- ja 1950-luvulle ominaista oli käsityötuotteiden kirjonta. Vaikka paikkaus- ja parsimistyöt edelleen olivat tarpeellisia, niitä kuitenkin opetettiin niin, että työtavat olivat helppoja ja yksinkertaisia ja, että apuna voitiin käyttää myös ompelukonetta. Koululaisten tuli oppia tietyt perustaidot tavallisimpien tarveaineiden työkalujen ja kojeiden käytössä. Ompelukoneen yleistyessä 1940- ja 1950-luvuilla sen käyttöä suositeltiin myös aiempaa useammissa käsityötuotteiden valmistuksessa.[51]

1950-luvun oppikirjat sisälsivät runsaasti ohjeita erilaisten liinojen ompeluun ja kirjomiseen. Ajan trendi olivat pöytäliinat. Lankatekniikoiden osalta suositeltiin valkovirkkausta, koukkuamisen alkeita ja neulomista. Lankatöiden ryhmässä näkyi myös kuvioinnin korostuminen, kun erilaiset neulotut raidat ja kirjoneuleet tekivät tuloaan. Myös virkkaustöissä ehdotettiin kirjovirkkauksen alkeiden opettelua.[52]

1950-luvulta lähtien valmistettavaksi ehdotettuja tuotteita oli tarjolla selkeästi enemmän kuin aiemmin. Myös valinnaisuuden määrä lisääntyi. Ompelutöiden ryhmä oli tärkein ja siinä oli paljon tarpeellisia kodin käyttöesineitä. Muutama nukelle valmistettava tuote löytyi edelleen töiden joukosta. Käsityönopetuksen tavoitteissa edellytettiin, että tunneilla valmistettiin riittävän pie-

nitöisiä tuotteita, jotta vuoden aikana ehdittäisiin tehdä useampi työ.[53]

Alkava peruskoulu ja aihepiirityöt

Suomalaisen rinnakkaiskoulujärjestelmän muuttamisen tärkein syy oli yhteiskunnan viimeisen sadan vuoden aikana tapahtunut muutos. Tuotantotoiminnan tehostumisen myötä taloudellinen kasvu kohotti elintasoa, mikä puolestaan nosti koulutukselle asetettuja vaatimuksia ja koulutustasoa. Ero ruumiillisen ja henkisen työn väliltä oli häviämässä ja vastaavasti henkisen työn osuus kasvamassa.Tehdastyön ohella myös maanviljelys oli muuttumassa koneavusteiseksi.[54]

Nummin Oinolan kansalaiskoululaisten käsityötunti vuonna 1959. Tytöt tekivät itselleen mm. mallitilkun napinläpineen sekä harjoittelivat halkio- ja poimutustekniikkaa. Vaativimmat työt olivat leningin ja jakkupuvun leikkaaminen ja ompeleminen. Kuva Yksityiskokoelma

Entisessä rinnakkaiskoulujärjestelmässä kansa- ja oppikoulusivistys oli erilaista. Kansakouluissa oli koulutettu 'kansan' lapsia kansalle kuuluviin tehtäviin, jolloin koulujen opetusaines oli valittu siten, että se oli sopiva sellaisille, jotka eivät siirtyneet muihin oppilaitoksiin. Ajateltiin, että oli olemassa kahdenlaista sivistystä, joista toinen oli tarkoitettu ruumiillisen työn tekijöille ja toinen henkisen työn suorittajille tai yhteiskunnan ylempiin kerroksiin kuuluville.[55] Peruskoulu tuli muuttamaan tilanteen toisenlaiseksi.

Peruskoulukomitean ensimmäinen osamietintö valmistui vuonna 1965. Koulunuudistamistoimikunta julkaisi oman mietintönsä seuraavana vuonna. Yhdeksänvuotiseen peruskoulujärjestelmään siirtymisestä säädettiin vuonna 1968 lailla, joka jakoi peruskoulun kuusivuotiseen ala-asteeseen ja kolmivuotiseen yläasteeseen. Peruskoulun myötä koulutusaika pidentyi ja kokonaistuntimäärä kasvoi siten, että käsityön kokonaistuntimäärät pysyivät suunnilleen ennallaan. Peruskoulun myötä tyttöjen käsitöiden oppiaineen nimi muuttui tekstiilikäsityöksi, myöhemmin tekstiilityöksi, jota opetettiin seitsemänteen luokkaan asti pakollisena ja edelleen kahdeksansilla ja yhdeksänsillä luokilla valinnaisena oppiaineena.[56]

Peruskoulun tavoitteena oli oppilaan persoonallisuuden kehittyminen ja kasvaminen ihmiskunnan vastuunalaiseksi jäseneksi. Yleiset opetuksen tavoitteet tähtäsivät yksilön tiedollisen, manuaalisen, esteettisen, sosiaalisen ja eettisen alueen kehittämiseen.[57] Tekstiilityön opetuksen keskeiset tehtävät olivat yksilön persoonallisuuden, taitojen ja asenteen kehittäminen[58].

Tekstiilityön opetettava alue jaettiin tekstiilitietoon, -taitoon ja -suunnitteluun. Tavoitteista oli löydettävissä selkeästi tiedollisia osioita kuten materiaalien tuntemus, laitteiden tarkoituksenmukainen käyttö ja kriittisten valintojen tekemisen taito. Peruskoulu laajensi koululaisten maailmankuvaa. Tavoitteena ei ollut pelkästään Suomeen tai kotiseutuun sosiaalistuminen vaan myös kansainvälisyyteen kasvaminen. Suoma-

Peruskoulun 8. luokan valinnaisen käsityön joululahjakurssilaisen Henna Hytösen suunnittelema ja silkkimaalaustekniikalla toteuttama sirtuuna-aiheinen koristetyyny. Kuva Suomen käsityön museo, Anneli Hemmilä-Nurmi

laisen käsityöperinteen, kansanomaisten työtapojen sekä mallien arvo ja kauneus haluttiin ottaa opetuksen sisällöissä huomioon. Tavoitteena ei ollut vanhojen mallien kopiointi vaan niiden innovatiivinen käyttö.[59] Opetuksessa haluttiin painottaa muutenkin uusia, tuoreita ideoita.

Tyttöjen käsityönopetuksen avulla pyrittiin monipuolisten virikkeiden antamiseen siten, että oppiaineen piiristä oli mahdollista löytää harrastus kouluajan ulkopuolelle. Vaikka peruskoulun tekstiilityön tavoitteet eivät edelleenkään olleet ammatillisia, niistä kuitenkin löytyi myös ammatillisuuteen viittaavia kannanottoja, sillä eräänä tavoitteena oli selvittää oppilaalle hänen taipumuksiaan ja kehittää oppilaita, jolloin myös tekstiilialan ammatit saattoivat olla mahdollisia.[60]

Peruskoulun työtavat välineellistyivät yhä enemmän. Ompelutöissä suosittiin koneompelua. Käsinompelua harrastettiin lähinnä vain kirjontatekniikoissa. Ompelukoneen yleistymisen myötä katosivat aiemmin käytössä olleet saumojen huolittelutavat. 1970-luvun peruskoulun oppimateriaali sisälsi uuden saumojen huolittelutavan, siksak-ompeleen.[61]

Perinteisen käsinkirjonnan rinnalle löytyi myös uusia kankaan kuvioinnin työtapoja kuten kankaanpainanta, alikeompelu ja konerevinnäinen. Pois puolestaan jäivät esimerkiksi verkonsidonta ja koukkuaminen. Täysin uutena peruskouluun tuli muotoaminen, jonka työtapoja olivat mm. nahkamuotoilu, batiikki, solmeilu, punonta ja pirtanauhat. Myös erilaisia hapsutöitä valmistettiin tekstiilityön tunneilla.[62]

Tekstiilikäsityön opetussuunnitelmassa luovuttiin valmistusteknisestä jaottelusta. Oppikirjoissa pitäydyttiin edelleen tässä jaottelussa, mikä oli opetuksen käytännön järjestelyjen kannalta luontevaa. Uudessa opetussuunnitelmassa tekstiilityön pääalueet olivat vaatetus, kodin tekstiilit ja vapaamuotoiset työt. Vaatetustyöt käsittivät puvut ja asusteet. Kodin tekstiileihin kuuluivat sisustus-, vuode-, talous- ja säilytystekstiilit. Vapaamuotoisina töinä pidettiin erilaisia koriste- ja mielikuvitusesineitä.[63]

Peruskoulun opetussuunnitelman myötä opetettava aines jaettiin aihepiireihin. Tavoitteena oli, että oppilaat yhdessä opettajansa kanssa suunnittelivat kullekin kouluvuodelle tavoitteet ja sisällöt. Keskeistä oli oppilaan yksilöllinen työskentely ja valmistettavien tuotteiden henkilökohtainen suunnittelu. Tärkeänä pidettiin runsaan virikemateriaalin käyttöä. Peruskoulun oppikirjoissa valmistettaviksi ehdotetuissa tuotteissa oli havaittavissa hyödyllisten tarve-esineiden väheneminen. Tilalle tulivat erilaiset tontut, maskotit ja mielikuvitukselliset otukset.[64]

Johtopäätökset

Kansakoulun käsityönopetusta tarkasteltaessa on hyvä muistaa, etteivät opetuksen tavoitteet olleet kansakoulun ensimmäisinä vuosikymmeninä kouluja velvoittavia vaan paikallinen autonomia oli merkittävä. Koulutoimentarkastajille ja koulujen johtokunnille jäi melko suuri valta vaikuttaa opetukseen ja sen tavoitteisiin.

Oppivelvollisuuslaki tuli Suomessa voimaan vasta 1920-luvun alussa, joten tyttöjen käsityönopetukseen osallistuneiden oppilaiden joukko oli varsinkin vielä 1800-luvulla ollut verrattain pieni.

Myöskään "Suomen kansan osaamisen tasosta" ei tämän tutkimuksen aineiston perusteella ole mahdollista tehdä minkäänlaisia yleistyksiä. Kuitenkin tarkastelemalla opetuksen kirjallista oppimateriaalia ja sen tavoitteita on löydettävissä joitakin selkeitä muutoslinjoja.

Käsityön ulkoiset resurssit eli valmistusmenetelmät, materiaalit ja välineet ovat muuttuneet ajan tarpeita ja teknistä kehitystä vastaaviksi. Yhteiskunnan teknistyminen on muuttanut valmistusprosessia aiempaa välineellisempään suuntaan. Valmistusprosessi on samalla nopeutunut ja sen tiedolliset tarpeet kasvaneet. Kehityksen myötä myös tyttöjen käsityönopetuksen tavoitteet muuttuivat aiempaa tietopitoisempaan suuntaan, sillä esimerkiksi uudet kuidut ja tekstiilitasorakenteet vaativat entistä huolellisempaa paneutumista tekstiilitietoon.

Tekstiiliteknologinen kehitys näkyi myös materiaaleissa. Maalaiskansakouluissa käytetyt materiaalit olivat lähinnä villa-, pellava- ja puuvillakangas tai villa- ja puuvillalanka. Varsinaisen kansakoulun oppikirjoissa uutena materiaalina mainittiin muuntokuitu, silla eli viskoosi. Peruskoulun oppikirjoista löytyivät synteettiset kankaat ja langat. Samaan aikaan myös materiaalin työstämisen vaiheet vähenivät. 1800-luvulla käsityöprosessi saattoi alkaa pellavan kasvattamisesta ja jatkua kuidun työstämisellä langaksi, joka kudottiin kankaaksi. Peruskoulussa työprosessi alkaa valmiista langasta.

Käsitykseni mukaan käsityönopetuksen tavoitteet ovat olleet koko historian ajan edistyksellisiä, sillä ne ovat painottaneet lähes aina käsityöllisen prosessin merkitystä. Sen sijaan koti tarpeineen ja yhteiskunta ovat arvostaneet produktin merkitystä. Vielä vuosisata sitten käsityön arvo oli lähinnä produktissa. Käsityötaito oli kansalaisen velvollisuus ja käsityön arvo piili sen hyödyllisyydessä. Käytännössä vasta peruskoulun tulo muutti käsityönopetusta selkeästi prosessipainotteisempaan suuntaan ja varsinainen tuote menetti hyötymerkitystään. Tänä päivänä koulukäsityön arvo liittyykin usein oppilaan mielenterveyteen, luovaan toimintaan ja sosiaalisuuteen. Käsityö liittyy myös vapaa-ajan mielekkääseen käyttöön.[65]

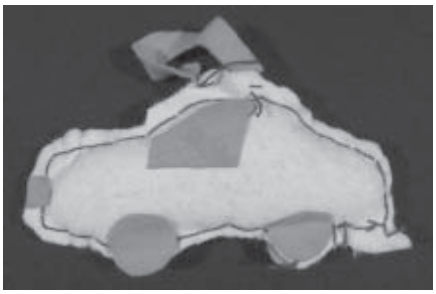

Peruskoulun ensimmäisellä luokalla tehty huopa-auto, jossa on lenkki ripustamista varten. Kappaleet on ommeltu etupistoin. Renkaisiin, ikkunoihin ja valoon on käytetty tummempaa huopaa ja osat on liimattu. Suomen käsityön museon kokoelmat Kuva Suomen käsityön museo, Marjo-Riitta Simpanen

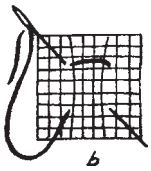

Viitteet

[1] Marjanen Päivi, 1997. Yhteiskunta muuttui, muuttuiko käsityönopetus? Kansakoulun tyttöjen käsityönopetuksen tavoitteiden ja sisältöjen analyysi vuosina 1866 - 1925. OyOkl; Marjanen Päivi, 2001. Aika muuttui, muuttuivatko käsityön prosessi ja produkti? Kansakoulun ja alkavan peruskoulun käsityönopetuksen kirjallisen oppimateriaalin ja opetussuunnitelmien analyysi vuosina 1925 - 1970. HyKktl.

[2] Tuomikoski-Leskelä 1979.

[3] Kojonkoski-Rännäli 1995, 79.

[4] Vartiainen, Teikari ja Pulkkis 1989, 41-47; Käsityötaitoa edustavat ominaisuudet sisältävät M. Vartiaisen ja P. M. Fittsin luokittelun pohjalta havaitsemiseen liittyviä älyllisiä ja motorisia taitoja. Käsityö sisältää yksinkertaisia, nopeasti opittavia taitoja mutta myös monimutkaisia, jotka koostuvat joukosta yksinkertaisia taitoja.

[5] Anttila 1983, 37, 118; Tutkija viittaa tekstissään L. Hytösen pro gradu -tutkielmaan; Ks. Hytönen 1980. JoyKtl.

[6] Anttila 1993, 37; Tutkija kuvaa käsityön ulottuvuudet kartiona, jonka muodostavat inhimillinen, taloudellinen, tuotannollinen, kulttuuri- ja luonnonympäristö.

[7] Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 258, 346-348; Nurmi 1988, 209.

[8] Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 349; Halila 1949b, 283; Nurmi 1988, 208-211.

[9] Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 347.

[10] Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 348, 381.

[11] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 1.

[12] Suomen kansakoulutoimen lopullisesta järjestämisestä. Annettu Helsingissä, 11. p:nä Toukokuuta 1866, 1-2; Keisarillisen Majesteetin Armollinen Ohjesääntö kansakoulunopettaja- ja opettajatar-seminaareille Suomen Suuriruhtinaanmaassa. Annettu Helsingissä, 11. p:nä Toukokuuta 1866, 1867, 64.

[13] Halila 1949b, 286-288.

[14] Halila 1949a, 11-13.

[15] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 63-64; Halila 1949b, 284-285; Tuomikoski-Leskelä 1979, 49-57, 106.

[16] Halila 1949b, 284-285, 288-289; Halila 1963, 110.

[17] Kouluylihallituksen kiertokirje 30.11.1883. KA; Kouluylihallituksen kiertokirje 3. 3.1881. KA; Kouluylihallituksen kiertokirje 30.11.1881. KA.

[18] Kouluylihallituksen kiertokirje 3.3.1881. KA.

[19] Kouluylihallituksen kiertokirje 30.11.1883. KA.

[20] Kouluylihallituksen kiertokirje 3.3.1881. KA; Nurmi 1983, 39.

[21] Mietintö, jonka on antanut komitea, mikä on ollut asetettuna tekemään ohjelmaa naisten käsityönopetuksen järjestämisestä varten maamme kansakouluissa, [Komiteamietintö 1893:9], 3.

[22] Naiskäsitöiden oppikirja kansakoulun opettajattaria varten, 1902, 6-7.

[23] Lydecken 1892; Naiskäsitöiden oppikirja kansakoulun opettajattaria varten, 1902; Tuomikoski-Leskelä 1979, 60-61.

[24] Mietintö, jonka on antanut komitea, mikä on ollut asetettuna tekemään ohjelmaa naisten käsityönopetuksen järjestämisestä varten maamme kansakouluissa, [Komiteamietintö 1893:9], 9-12; Lydecken 1892, 37-43.

[25] Halila 1949a, 23, 31-34.

[26] Lahdes 1961, 27-34; Nurmi 1989, 11-13.

[27] Suunnitelma Suomen kansakoulujen Oppi- ja Lukukirjoja varten Tarkoitusta varten asetetun komitean mietintö, [Komiteanmietintö 1899:10], 10; Halila 1949a, 143-145.

[28] Halila 1949a, 139-151.

[29] Lydeckeniltä ilmestyi Tyttöjen käsitöiden johtamisen ohjeita. Kansakouluja varten (1892) ja Törnuddilta kaksi opettajan opasta Naiskäsitöiden oppikirja (1902) ja Uusi käsitöiden oppkirja (1917).

[30] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 5, 97; Halila 1949a, 230-234.

[31] Halila 1949a, 230-234; Lahdes 1961, 42-43.

[32] Törnudd 1917, 1.

[33] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 41-49.

[34] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 41-44.

[35] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 151-152, 156-157.

[36] Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 1912:10, 56-61.

[37] Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1925:14, 257-261; Törnudd 1924, 64-87.

[38] Työ on vuorokurssiperiaatteella toimivan kansakoulun joko kolmannella tai neljännellä osastolla toteutetuksi tarkoitettu työ.

[39] Törnudd 1924, 97-105.

[40] Halila 1949a, 234.

[41] Lahdes 1961, 58.

[42] Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1925:14, 45-52, 257-261.

[43] Lahdes 1961, 163-171; Iisalo, Lahdes ja Viitaniemi 1979, 19-21.

[44] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Komiteamietintö 1946:10, 29-30; Lahdes 1961, 194-197.

[45] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Komiteamietintö 1946:10; Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1952:3; Iisalo, Lahdes, Viitasalo 1979, 21.

[46] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Komiteamietintö 1946:10; Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3; Iisalo, Lahdes, Viitasalo 1979, 21.

[47] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Komiteamietintö 1946:10; 5-6; Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 11-14; Ks. myös Iisalo, Lahdes, Viitasalo 1979, 39-42.

[48] Mm. Rinne 1984, 121-124.

[49] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 179.

[50] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 179, 181.

[51] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, Komiteamietintö 1946:10; 106; Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 179-182.

[52] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 179-183.

[53] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 181-183; Soininen, Seraste, Hälvä ja Reinilä 1952; Lund 1953.

[54] Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteanmietintö 1952:3, 179-181.

[55] Oittinen 1972, 103-104; Nurmi 1989, 100-103.

[56] Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I Opetussuunnitelman perusteet, Komiteanmietintö 1970:A4, 13-17; Oittinen 1972, 102.

[57] Laki (N:o 467) koulujärjestelmän perusteista. Annettu Helsingissä 26 päivänä heinäkuuta 1968, 1163-1171; Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Oppiaineiden opetussuunnitelmat, Komiteanmietintö 1970:A5, 337-346, 350-358.

[58] Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Oppiaineiden opetussuunnitelmat, Komiteanmietintö 1970:A5, 37-42, 47-54.

[59] Tekstiilikäsityö 1971, 6-11.

[60] Tekstiilikäsityö 1971.

[61] Aho, Kuivinen, Niemi, Nysten ja Puonti 1973a; Aho, Kuivinen, Niemi, Nysten ja Puonti 1973b; Aho, Kuivinen, Niemi ja Nysten 1977.

[62] Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Oppiaineiden opetussuunnitelmat, Komiteanmietintö 1970:A5, 337-350.

[63] Tekstiilikäsityö 1971, 20.

[64] Aho, Kuivinen, Niemi, Nysten ja Puonti 1973a; Aho, Kuivinen, Niemi, Nysten ja Puonti 1973b; Aho, Kuivinen, Niemi ja Nysten 1977.

[65] Anttila 1983, 53.

Keväinen käsityönäyttely Munkkiniemen Yhteiskoulussa Helsingissä 1960-luvun alussa, osakuva. Näytteillä on mm. kotitalousesiliinoja, pannumyssyjä, revinnäistyönä tehtyjä pöytäliinoja ja vauvanukkeja asuineen. Mannekiiniksi päässeen tytön kesäinen asu lienee myös käsityötunnilla tehty. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto